

Sisällys

Tuetut askeleet uudistuvassa toimintakulttuurissa.....	8
--	---

OSA 1

SÄÄDÖSPERUSTA, ARVOPOHJA JA PROSESSIT

Lainsäädännöllinen kehys tuen uudistukselle varhaiskasvatuksessa.....	14
---	----

Kirsi Alila

Lapsen tuen prosessi ja pedagoginen jatkumo.....	38
--	----

Noora Heiskanen, Martta Pyökkimies ja Marja Syrjämäki

✎ Tuen tasot ja muodot Nurmijärven varhaiskasvatuksessa.....	57
--	----

Marita Käyhkö

✎ PROVAKA-toimintakulttuuri osana yleistä tukea Saarikellon päiväkodin arjessa.....	60
---	----

Miska-Maarit Soininen ja Nana Toivanen

Välineitä inklusion ja yhteenkuuluvuuden arviointiin.....	63
---	----

Elina Viljamaa ja Riitta Viitala

✎ Lapsen tuki rakentuu laadukkaalle inklusiiviselle varhaiskasvatukselle.....	82
---	----

Sirpa Ulkuniemi ja Sanna-Maija Laiho

Varhaiskasvatuksen tuen arviointi kansallisesti, paikallisesti ja pedagogisessa toiminnassa.....	84
--	----

Sivi Harkoma, Julia Kuusiholma-Linnamäki, Tuomas Sarkkinen ja Janniina Vlasov

Tuen vaikuttavuuden arviointi ja tukivastemalli.....	98
--	----

Anne Karhu, Hannu Savolainen, Vesa Närhi ja Mikko Aro

✎ Osa-aikainen erityisopetus Turun läänin Kosken varhaiskasvatuksessa.....	108
--	-----

Pirjo Järvinen

OSA 2

TUEN TUTKIMUSPERUSTAISIA KÄYTÄNTÖJÄ

Varhaiskasvatuksen erityisopettajan palvelut.....	114
<i>Marita Neitola</i>	
✎ Varhaiskasvatuksen erityisopettajan työn suunnittelu.....	133
<i>Eeva-Leena Häyrynen, Marjo Kälviäinen ja Katja Reinikainen</i>	
✎ Tulevaisuuteen suuntaava ohjaus konsultoivan erityisopettajan työssä.....	135
<i>Virpi Pyörälä ja Leena Soini</i>	
Toimiva tiimityö – jaettu vastuu lapsen tuesta.....	137
<i>Samuli Ranta ja Noora Heiskanen</i>	
✎ Yksikön varhaiskasvatuksen erityisopettajan ja tiimien yhteistyö.....	155
<i>Riikka Palmola</i>	
✎ Lapsen tuen toteutuminen vuorohoidossa – jatkuvuutta vaihtuvuuden keskelle.....	157
<i>Marja-Riitta Hjorth</i>	
Yhteisopettajuus tuen ja toimintakulttuurin kehittämisen työkaluna	160
<i>Virpi Louhela-Risteelä ja Elina Viljamaa</i>	
Lapsen tukeen liittyvä yhteistyö ja vaativa monialainen tuki.....	174
<i>Aino Äikäs, Marja Syrjämäki ja Henri Pesonen</i>	
✎ Jotain tehtiin toisin – Kiteen varhaiskasvatuksen kehittämistyö yhdessä sosiaali- ja terveydenhuollon kanssa.....	192
<i>Anu Alhainen, Nelli Koskinen-Makkonen, Elias Kaasinen ja Lotta Aavikko</i>	
✎ Yhteisöllinen puheterapia Hyvinkään varhaiskasvatuksessa.....	195
<i>Taina Olkinuora</i>	
✎ Varhaiskasvatus sairaalassa – mutka lapsen oppimisen polulla.....	197
<i>Marja Rantanen</i>	
Sensitiivinen vuorovaikutus pedagogisen toiminnan perustana.....	200
<i>Marja Syrjämäki ja Liisa Ahonen</i>	
Alle kolmevuotiaiden lasten kehityksen, oppimisen ja hyvinvoinnin tukeminen.....	217
<i>Jenni Salminen ja Emilia Salonen</i>	
Siirtymät lapsen tuen polulla.....	235
<i>Niina Rutanen, Jasemin Can, Kaisa Harju, Yaiza Lucas Revilla ja Raija Raittila</i>	
✎ Kohtaaminen on onnistuneen siirtymän edellytys.....	253
<i>Viivi ja Toni Palkamo</i>	

OSA 3

UUDEN TUEN MALLIN KÄYTTÖÖNOTTO MUUTOSPROSESSINA

Inklusiivisen varhaiskasvatuksen johtaminen.....	258
<i>Merja Hautakangas ja Paula Laakso</i>	
 Inklusiivisen varhaiskasvatuksen rakentaminen Vantaalla.....	276
<i>Katjamaria Halme, Kati Kaplin-Sainio ja Hanna Tuominen</i>	
Muutosteorianäkökulma ja kokemukset perusopetuksen mallin käyttöönotosta.....	279
<i>Raisa Ahtiainen</i>	
Lopuksi.....	295
 Pääseehän lapseni mukaan?.....	297
<i>Laura Tiilikka</i>	
 Tuletteko vastaan?.....	298
<i>Mariaana Mäki-Asiala</i>	
 Näetkö lapsen ainutkertaisuuden ja sen voiman?.....	300
<i>Krista Napola</i>	
Kirjoittajat.....	302

Tuetut askeleet uudistuvassa toimintakulttuurissa

Toimiva tuki on lapsen oikeus. Tämä varhaiskasvatuksen lakiuudistuksen keskeinen teesi on myös tämän kirjan lähtökohta. Kirjaan sisältyviä artikkeleita koottaessa ja kirjoitettaessa lapsen osallisuus ja lapsen asema ovat olleet johtotähtinä. Jokainen sitoutunut ja lasta aidosti kuuleva ammattilainen voi mahdollistaa lapsen osallisuutta. Samaan aikaan lapsen tukemiseen tarvitaan jokaista ammattilaista, sillä parhaimmillaan tukea antaa koko yhteisö yhteisten toimintaperiaatteiden pohjalta. Käytäntöjen kehittyessä onkin edelleen tärkeää vahvistaa varhaiskasvatuksen henkilöstön jaettua ymmärrystä siitä, että lapsen oikeus tukeen muodostaa jokaiselle ammattilaisille velvollisuuden toteuttaa tukea ja sitoutua ammatilliseen muutokseen. Tuki kannattelee lasta ja luo samalla hänen vanhemmilleen luottamusta lapsen varhaiskasvatuksen sujumiseen. Lapsi on aina ainutkertainen. Siksi lapsen oikeus tukeen on aina enemmän kuin hallinnollinen tai pedagoginen rakenne.

Uuden kynnyksellä: lakiuudistus ja toimintakulttuurin muutos

Tämä kirja on julkaistu samaan aikaan kun varhaiskasvatuslain (2018/540) uudistus on tullut voimaan syksyllä 2022. Lakiuudistus ja siihen liittyvät muutos- ja kehittämisprosessit herättävät monia kysymyksiä. Valmiita vastauksia ei aina ole, ja olennaista onkin tunnistaa paikalliset, tiettyyn toimintaympäristöön liittyvät kehittämistarpeet. Lakiin pohjautuva varhaiskasvatuksen opetussuunnitelmaperusteiden käyttöönotto, niiden pakallinen työstäminen ja varhaiskasvatuksen kentälle jalkaut-

taminen edellyttävät sitoutumista ja pitkäjänteistä kehittämistyötä. Pienet tuetut askeleet -kirja on kirjoitettu tämän työn tueksi avaamaan eri näkökulmia varhaiskasvatuksen uudistuvaan tukeen ja kehittyviin toimintakäytäntöihin.

Kirjan keskiössä on ajatus uuden tuen mallin toimeenpanosta muutosprosessina, joka toteutuu sekä valtakunnallisesti että paikallisesti niin päätöksenteossa kuin myös rakenteiden ja pedagogiikan suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Kirjassa esitetään tuen mallin juridisia perusteita, arvopohjaa ja tausta-ajattelua sekä myös katsaukset varhaiskasvatuksessa tarjottavan lapsen tuen historiaan ja perusopetuksessa toteutettuun tuen muutosprosessiin.

Lainsäädäntöuudistus ei ole prosessin päätepiste eikä itsessään riittävä tae lapsen tuen toteutumisesta. Tuen toteuttamiseksi tarvitaankin paikallista lisämäärittelyä. Myös yksittäisen lapsen tarpeisiin vastaava tuki on uusiutuva prosessi. Tuen rakenteiden ja pedagogisen toiminnan jatkuva arviointi valtakunnallisesti, paikallisesti ja myös yksittäisissä varhaiskasvatusyksiköissä on osa tuen suunnittelua ja toteuttamista. Oleellista on, että käytännöt vastaavat kussakin tilanteessa tunnistettaviin lapsen tuen tarpeisiin. Tuki rakennetaan yhteisöissä ja yhteistyössä – jokaisella toimijalla ja toimijatasolla on oma vastuunsa tuen toteuttamisesta.

Kirjan rakenne

Tämän teoksen kirjoittajat paneutuvat tutkimusperustaisesti ja käytännönläheisesti niin säädöspерustaan, tuen suunnittelun ja päätöksenteon prosesseihin kuin tuen konkreettiseen toteuttamiseen lapsen arjessa. Kirjassa käsitellään myös muita lapselle tarjottavan tuen keskeisiä rakennuspalikoita, kuten yhteistyön kysymyksiä, tuen ja inklusion johtamista ja yhteisen vastuunoton merkitystä. Tuen kehittyviä käytäntöjä kuvataan usean artikkelin yhteydessä paikallisten esimerkkien avulla. Myös varhaiskasvatuksen kentällä ja tutkimuksissa todettuja puutteita tai haasteen paikkoja nostetaan esiin.

Kirjan ensimmäisessä osassa Kirsi Alila avaa uudistetun varhaiskasvatuslain pykälää ja kuvaa, mikä varhaiskasvatuksessa ja lapsen tuessa muuttuu. Tämän jälkeen Noora Heiskanen, Maritta Pyökkimies ja Marja Syrjämäki kuvaavat tuen jatkumoa ja muotoja käytännön esimerkein, ja Elina Viljamaa ja Riitta Viitala asemoivat tuen vahvasti osaksi inklusiivista kasvatusta ja koulutusta. Sivi Harkoma, Julia Kuusihol-

ma-Linnamäki, Tuomas Sarkkinen ja Janniina Vlasov tarkastelevat varhaiskasvatuksen ja lapsen tuen arviointia erityisesti Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen (Karvi) työn näkökulmasta. Osan päätteeksi Anne Karhu, Hannu Savolainen, Vesa Närhi ja Mikko Aro antavat esimerkkejä tuen vaikuttavuuden arvioinnista.

Toisessa osassa tukeen liittyviä toimintatapoja ja käytäntöjä tarkastellaan monesta näkökulmasta. Marita Neitola kuvaa varhaiskasvatuksen erityisopettajan työtä ennen ja nyt, minkä jälkeen Samuli Ranta ja Noora Heiskanen laajentavat tarkastelua varhaiskasvatustiimien työhön ja vuorovaikutukseen. Virpi Louhela-Risteelä ja Eliina Viljamaa tarjoilevat käytännön työkaluja tuen ja toimintakulttuurin kehittämiseen, ja Aino Äikäs, Marja Syrjämäki ja Henri Pesonen vievät pohdinnan edelleen monialaisen yhteistyön ja vaativan tuen konteksteihin. Tämän jälkeen Marja Syrjämäki ja Liisa Ahonen paneutuvat vuorovaikutuksen merkitykseen lapsen tukemisessa, ja Jenni Salminen ja Emilia Salonen tarkastelevat tuen kysymyksiä alle kolmevuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa. Lopuksi Niina Rutanen, Jasemin Can, Kaisa Harju, Yaiza Lucas Revilla ja Raija Raittila suuntaavat katseen siirtymävaiheisiin lapsen varhaiskasvatuspolulla.

Kirjan päätteeksi keskitytään toimintakulttuurin muutokseen. Merja Hautakangas ja Paula Laakso nostavat esiin johtamiskulttuurin ja sen oleellisen tärkeän roolin muutoksen toimeenpanossa. Raisa Ahtiainen tuo terveisiä perusopetuksen tuen uudistuksesta muutosteorian näkökulmasta.

Kirjassa ääneen pääsevät tutkijat, asiantuntijat sekä varhaiskasvatuksen ja yhteistyöalojen ammattilaiset. Heidän tekstinsä ja asiantuntemuksensa rakentavat kirjan kokonaisuuden, jonka toivomme tarjoavat eväitä käytäntöjen pitkäjänteiseen kehittämiseen myös niiden tuen osa-alueiden ja prosessien näkökulmasta, jotka jäivät lainsäädäntöuudistuksessa vielä odottamaan tarkempaa säädöserustaa. Olemme kiitollisia jokaiselle kirjoittajaksi lupautuneelle asiantuntijalle.

Lapsi ja hänen vanhempansa ovat tuen keskushenkilöitä ja parhaita kokemusasiantuntijoita. Tästä syystä teimme kirjaa toimittaessamme yhteistyötä Leijona-emot ry:n kanssa ja kutsuimme joukon vanhempia mukaan keskustelemaan ja lopulta myös kirjoittamaan kokemuksistaan lapsen varhaiskasvatusvuosien ajalta. Haluamme lämpimästi kiittää jokaista näistä vanhemmista, heidän lapsiaan sekä Leijona-emot ry:tä yhteistyöstä. Kirjoitusten kautta pääsemme kirjassa mukaan jälle ainutlaatuiselle matkalle neljän pienen ihmisen askeliin, joista kaikkien kulkua on varhaiskasvatusvuosina kannatellut tuki. Lasten vanhempien kirjoituksissa korostuvat lapsen näkökulma ja osallisuus, ammattilaisten sitoutuminen ja yhteisöllinen vastuu sekä jokaisen lapsen ja perheen ainutkertaisuus.

Pienin askelin eteenpäin

Lainsäädäntöuudistuksen aikaansaama valtakunnallinen tuen rakenteiden yhdenmukaistaminen on askel kohti yhtäläisempää oikeutta tukeen, mutta tarvitaan myös kullekin lapselle toimivia tukiratkaisuja sekä yhteistyötä, joka kannattelee perhettä. Jokaisen lapsen ja perheen ainutkertainen kokemus ja tilanne haastaa ammattilaisia, sillä samat keinot, toimintatavat tai yhtäläiset prosessit eivät koskaan vastaa kaikkien lasten tarpeisiin parhaalla mahdollisella tavalla. Tästä huolimatta jokaisella lapsella on oikeus hyvään tukeen ja perheellä oikeus toimivaan yhteistyöhön. Lasten yksilölliset tilanteet ja ainutkertaisten tarpeet haastavat järjestelmiämme, rakenteitamme ja tuttuja toimintatapojamme. Järjestelmän tulee kuitenkin sopia lapselle, koska se on häntä varten rakennettu. Tuen vaikuttavuutta on syytä tarkastella lapsen näkökulmasta nykyistä vahvemmin – tehdäänkö oikeita asioita oikealla tavalla, vai tuleeko toimintatapoja muuttaa?

Tuen rakenteiden ja toimintakulttuurin kehittäminen saa vankat raamit lainsäädäntöuudistuksesta. Kyseessä on kuitenkin pitkäkestoinen prosessi, jossa kuljetaan eteenpäin kehittämiskohde kerrallaan systemaattisesti edeten, pienin askelin. Toivomme, että tämä kirja toimii apuna tuen prosessien suunnittelussa, nykyisten ja tulevien toimintatapojen tarkastelussa sekä pitkäkestoisessa toimintakulttuurin muutoksessa.

Noora Heiskanen ja Marja Syrjämäki

Lapsen tuen prosessi ja pedagoginen jatkumo

Noora Heiskanen, Martta Pyökkimies ja Marja Syrjämäki

Uudistuvan varhaiskasvatuslain mukaan lapsella on oikeus saada tukea välittömästi tuen tarpeen ilmettyä yleisenä, tehostettuna tai erityisenä tukena. Tuki voi koostua lapsen tarpeiden mukaan pedagogisista, rakenteellisista ja hoidollisista tuen muodoista. Tarvittavat rakenteelliset ja hoidolliset tuen muodot valitaan ja niiden toteutus suunnitellaan pedagogisin perustein. Lisäksi tukeen kuuluvat varhaiskasvatuksen erityisopettajan palvelut, monialainen yhteistyö sekä tukipalvelut, kuten apuvälineet. Lapsen tuesta tehdään hallintopäätös, kun tuki on tehostettua tai erityistä tukea. Myös yleisen tuen tukipalveluista tehdään erikseen hallintopäätös. Tuki suunnitellaan osaksi lapsen varhaiskasvatussuunnitelmaa ja lapsiryhmän pedagogista toimintaa. Tässä artikkelissa kuvataan tuen pedagogisen ja hallinnollisen päätöksenteon, suunnittelun, toteutuksen ja arvioinnin prosesseja. Artikkelissä sisältyy kolme esimerkkiä tuen suunnittelun prosessista.

Tuen lähtökohdat – mitä tuen tarve tarkoittaa?

Tuen saaminen on jokaisen lapsen oikeus varhaiskasvatuksessa. Tuen tarvitseminen kevyenä tai voimakkaampana liittyy useiden, joissain elämänkaaren vaiheissa jopa useimpien lasten elämään. Jokainen lapsi on omanlaisensa yksilö, jolla on aina sekä vahvuuksia ja mielenkiinnonkohteita että erilaisia tarpeita. Tukea tarkastellaan usein

hyvin vahvasti yksilön ja yksittäisen lapsen kautta. Tuen tarpeiden ajatellaan syntyvän tilanteesta, jossa lapsen tarpeet ylittävät tietyn kynnyksen. Kun lapsen tuesta puhutaan varhaiskasvatuksen ja ylipäätään koulutusjärjestelmän yhteydessä, on kuitenkin huomattavasti hedelmällisempää lähestyä tuen tarpeita tarkastelemalla yksittäisen lapsen ja toimintaympäristön suhdetta. Toimintaympäristö muodostuu esimerkiksi fyysisistä tiloista ja järjestelyistä, vuorovaikutuksen tavoista, ryhmän tunneilmapiiristä, aikuisten ja lasten keskinäisistä suhteista sekä lasten ja aikuisten välisistä suhteista (ks. myös Syrjämäki & Ahonen tässä kirjassa). Todellisuudessa tuen tarve on yksittäisen lapsen ja hänen toimintaympäristönsä vuorovaikutussuhde, joka voi muuttua ympäristön vaikutuksesta merkittävästi.

Maisa ei nuku päiväunia ja käyttäytyy väsyneenä iltapäivisin haastavasti. Päiväunihetkillä hän pyrkii pois sängystään ja häiritsee muita lapsia ääntelyllä. Päiväunitilanteista muodostuu usein Maisan ja henkilökunnan välisiä valtataisteluita, kun Maisa ei suostu rauhoittumaan aloilleen sänkyyn, vaikka häntä käsketään olemaan hiljaa. Maisalla on käytössä tarrataulu, johon hän saa onnistuneista päiväunista tarran, kun on ollut tunnin päiväuniajan rauhallisesti lepäämässä. Tarroja ei ole kuitenkaan voitu antaa syksyn jälkeen kuin yksittäisinä päivinä. Yksi työntekijöistä on koko päiväuniajan Maisan sängyn vierellä, mutta koko ryhmän unirauha kärsii Maisan touhuista ja ääntelystä.

Syksyllä Maisa vaihtaa ryhmää. Ryhmässä on useita lapsia, joilla on erilaisia aistitiedon käsittelyn haasteita. Ryhmän opettaja antaa Maisan kokeiltavaksi erilaisia pureskelu- ja painoapuvälineitä, joista valitaan yhdessä parhaat. Päiväunia varten Maisan kerrossängyn alavuoteen ympärille levitetään lakana verhoksi, mikä rajaa sängyn hänelle pesämäiseksi omaksi alueeksi ja rajoittaa ympäristön ärsykykeitä. Maisa nukkuu harvoin, joten hänen kanssaan tehdään sopimus, että hän saa kirjan ja taskulampun sänkyynsä, kun on kuunnellut unisatua kymmenen minuuttia antaen toisille kuuntelurauhan. Unisatua Maisa kuuntelee fysioterapeutilta saadun painoiteon alla isoa purulelua pureskellen. Maisa alkaa nukahtaa useina päivinä unisatua kuunnellessaan ja jaksaa iltapäivät paremmin.

Esimerkissä Maisan tuen tarpeessa tapahtuu muutos ryhmävaihdoksen yhteydessä. Muutoksen taustalta on tunnistettavissa ainakin seuraavat tekijät:

- tunnistamattomat tuen tarpeet (haaste olla paikoillaan, aistihakuisuus)
- liian suuret vaatimukset (tunnin lepo vs. kymmenen minuutin kuuntelurauha)
- toimimattomat pedagogiset käytänteet (käskyttäminen vs. selkeät sopimukset), kuten palkkiot (tarra tunnin vs. taskulamppu ja kirja kymmenen minuutin jälkeen)
- haastava ilmapiiri (valtataistelu, rauhattomuus vs. yhteinen ongelmanratkaisu).

Maisan tapaus havainnollistaa, että tuessa keskeisiä ovat ammattilaisten toiminta ja lapsen varhaiskasvatuksen järjestämistä tukevat rakenteet. Siksi keskeinen tukea koskeva arvioinnin ja muutosodotusten kohde ovatkin ammattilaisten toiminta ja tuen käytännöt. Lapsen tulee aina saada kokea olevansa omassa ainutlaatuisuudessaan hyväksytty ja juuri oikeanlainen, vaikka hänen kehityksensä etenisi omia polkujaan tai käyttäytymisensä vaatisi vielä opettelua.

Lapsen tuen jatkumo

Tukeen liittyvän toimintakulttuurin kehittäminen edellyttää uusien käsitteiden ja prosessien juurruttamista käyttöön. Varhaiskasvatuksessa tuetaan edelleen lapsen kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä ja hyvinvointia (Opetushallitus 2022, 10), mutta yksilöllisempiin tarpeisiin vastattaessa käytetään käsitettä *lapsen tuki*. Lapsen tuki muodostuu pedagogisista, rakenteellisista ja hoidollisista tuen muodoista, erityisopettajan palveluista, yhteistyöstä ja tukipalveluista. Tuki on laajenevana ja vahvistuvana jatkumo, jota hallinnollinen päätöksenteko raamittaa (ks. kuvio 1).